

Historická sociologie genocidy: teorie vzniku genocidy podle Siniši Maleševiče

KAREL BAUER*

A Historical Sociology of Genocide: The Theory of the Origins of Genocide According to Siniši Maleševič

Abstract: The paper focuses on the work of historical sociology professor Siniši Maleševič and his findings in the field of organised violence, especially genocide. Maleševič identified three main long-term historical processes responsible for emergence of special societal conditions that enabled a rise of genocides. The article discusses Maleševič's approach to the study of violence, the role of the long-term historical processes triad in relation to the most extreme form of organised violence – genocide, and finally offers a detailed explanation of Maleševič's theory supplemented by a graphic scheme. The article also compares the author's claims with the arguments of other leading researchers in the field of violence and genocide research.

Keywords: genocide; violence; organised violence; Siniši Maleševič; historical sociology

DOI: 10.14712/23363525.2024.21

Úvod

Co je to genocida? Legální definici tohoto termínu přes veškeré rozpory a kritiku vymezuje více než sedm desetiletí stejný dokument, *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia*¹. Tato listina byla přijata Organizací spojených národů dne 9. října 1948 a účinnosti nabyla 12. října 1951 [*Schabas 2000: 3*]. Na druhé straně ze sociologické perspektivy je genocida spíše vnímána jako komplikovaný sociální proces, než jako přesně definovaný a ohraničený zločin. Proces, ke kterému při naplnění určitých podmínek může ve společnosti docházet. A právě konkrétní společenské podmínky umožňující či podporující rozmach tohoto neblahého fenoménu jsou často předmětem bádání sociologů specializujících se na genocidní studia. Například socioložka Helen Fein definuje genocidu následovně: „Genocida je trvalé a záměrné jednání pachatele s cílem fyzicky zničit kolektiv, přímo nebo prostřednictvím zákazu biologické a sociální reprodukce členů skupiny, trvajícím bez ohledu na kapitulaci nebo nedostatek hrozby ze strany obětí“ [*Fein 1990: 24*]. Úsměvným způsobem komentoval snahu sociologů definovat koncept genocidy britský sociolog Michael Freeman, když napsal: „Sociologové bohužel nevyřešili, ale spíše prohloubili problémy spojené s definicí a konceptualizací genocidy“ [*Freeman: 1995: 211*]. Freemanovi do jisté míry dává za pravdu Jones, když nad rámec oficiální definice uvedené v Úmluvě

* Mgr. Karel Bauer, Katedra sociologie, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8. E-mail: karel.bauer77@seznam.cz

¹ Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia. Dostupné online z: <https://www.osn.cz/umluva-genocida/>.

o genocidě taxativně vyjmenovává dalších 25 vědeckých formulací termínu genocida [Jones 2017: 23–27].

Zločin stojící nad všemi zločiny (*The crime of crimes*) v řeči práva, či komplikovaný sociální proces v sociologické terminologii. Jeden z dalších potencionálních způsobů směřujících k vymezení termínu genocidia by se dal označit jako statistický. Dle neaktuálnějších statistik Organizace spojených národů, bylo na světě v roce 2017 zavražděno okolo 464 000 lidí², což v přepočtu znamená zhruba 1050 úmrtí za den. V roce 2017 podle statistik na celém světě žilo okolo 7,6 miliardy lidí³ na ploše odpovídající zhruba 18,5 milionů kilometrů čtverečních⁴. V roce 1994 genocida ve Rwandě znamenala násilnou smrt přibližně 8 000 lidí každý den, kdy nepřetržité masakry tisíců lidí pokračovaly minimálně 100 po sobě jdoucích dnů [Barnett 2003: 1–2]⁵. V polovině 90. let 20. století ve Rwandě na území o rozloze lehce převyšující 26 000 kilometrů čtverečních nežilo více, než 8 milionů lidí [Guichaoua 2015: 3].

Přestože se výše uvedená čísla na první pohled mohou jevit v určitém ohledu nedostupující či nekompatibilní, poskytují dostatečnou ilustraci toho, co genocida ve své podstatě znamená – násilnou smrt vybraných skupin lidí, obvykle v řádu tisíců až milionů. Ať už se jednalo o Herery v Německé jihozápadní Africe, Armény v Osmanské říši, židy během druhé světové války, nebo například o Tutsie v již zmiňované Rwandě. I přes veškeré odlišnosti jednotlivých genocidních událostí, panuje mezi odbornou veřejností určitá shoda v otázce, co se termínem genocida rozumí. Při nejmenším shoda panuje v elementárních parametrech. Avšak absolutně rozdílná situace nastává v souvislosti s jinou otázkou. Jak je možné, že k něčemu takovému může vůbec docházet, obzvláště pak v moderní vyspělé společnosti? Názorů je velké množství, liší se zejména dle osoby a zaměření badatele, a konkrétní zkoumané historické události.

Válka, krize ve společnosti, nenávisť, boj o moc nebo psychopatický vůdce jsou obecně považovány za jedny z nejčastějších důvodů propuknutí genocidy. Nejedná se však pouze o motiv či jakýsi spouštěč ke genocidnímu chování? Nabízí tyto teorie dostatečné vysvětlení schopnosti lidí produkovat násilí ve své nejstrašlivější podobě? Pro historického sociologa působícího na University College Dublin v Irsku, dostatečné vysvětlení nepřináší. Maleševič proto přichází s formulací vlastní teorie o vlivu dlouhodobých historických procesů na schopnost lidí rozpoutat masové násilí typu genocidy.

Maleševič v knize s názvem *The Rise of Organised Brutality: A Historical Sociology of Violence* z roku 2017 shrnul své dosavadní myšlenky věnované problematice násilí. Odvážil se zde vyjádřit své přesvědčení, že s postupem času míra násilí ve společnosti neklesá, ale naopak zásadním tempem narůstá [Maleševič 2017: 114, 141]. Především pak míra násilí organizovaného, mezi které začleňuje i genocidu. K samotné genocidě se tento irský autor s původem v bývalé Jugoslávii vyjadřuje jednoznačně: „Genocida je nejvíce

² Zdroj: OSN, Úřad pro drogy a kriminalitu, globální studie vraždách z roku 2019. Odkaz uveden v seznamu zdrojů.

³ Zdroj: OSN, Odbor ekonomických a sociální věci, populační dynamika. Odkaz uveden v seznamu zdrojů.

⁴ Zdroj: Organizace World Economic Forum, článek N. Routleyho uveřejněný 19. října 2021. Odkaz uveden v seznamu zdrojů.

⁵ Prvotní odhady expertních pracovníků OSN vyhodnotily počet obětí rwandské genocidy v roce 1994 na zhruba 800 000 zabitých obětí. Toto číslo je však nadhodnocené a zahrnuje i oběti, které zemřely z jiných příčin, než z důvodu genocidy. Počet obětí rwandské genocidy se pohybuje okolo čísla 507 000 zabitých obětí [Des Forges 1999: 17–18].

extrémní formou organizovaného násilí“ [Maleševič 2017: 21]. Maleševič oporu pro svou teorii o nárůstu organizovaného násilí ve společnosti našel ve třech vzájemně propojených dlouhodobě trvajících historických procesech. Za prvé v kumulativní byrokratizaci donucení (*the cumulative bureaucratisation of coercion*), za druhé centrifugální ideologizaci (*the centrifugal ideologisation*), a v neposlední řadě v procesu do českého jazyka volně přeloženého jako mechanické rozvíjení mikrosolidarity (*the envelopment of microsolidarity*) [Maleševič 2017: 6]. Ovšem pro účely této studie je o poznání důležitější zcela jiný autorův argument. Skrze svou teorii o nárůstu organizovaného násilí, Maleševič rovněž poskytuje svůj úhel pohledu na vysvětlení další zásadní otázky – Jak je možné, že po celém světě ke genocidám docházelo, dochází, a pravděpodobně stále docházet bude.

Cílem této přehledové stati je nejprve zprostředkovat specifický náhled na násilí jako takové, pod kterým je podepsaný bosensko-irský historický sociolog Siniša Maleševič. Dále představí Maleševičovu originální teorii vzniku genocidy skrze paradigma tří dlouhodobých historických procesů. Přestože Maleševič své myšlenky primárně směřuje k formulaci argumentu o nárůstu organizovaného násilí ve společnosti a nárůstu kapacity sociálních organizací takové násilí páchat, tak sekundárním produktem jeho teze je teorie vzniku genocidy. Maleševič českému prostředí dobře známý v souvztažnosti s vědeckým bádáním na poli nacionalismu a válek, ve svém díle z roku 2017 zasvěcenému problematice organizovaného násilí názorně prokazuje, že má co říci, i k fenoménu genocidy.

Násilí z pohledu Siniši Maleševiče

Pro pochopení Maleševičovy teorie o mechanismech umožňujících genocidu je nezbytné, v první řadě osvětlit jeho pohled na násilí obecně. Velmi častý rozpor mezi odborníky specializujícími se na výzkum násilí nastává hned v jeho definici. „Násilí definuji jako skalární sociální proces, ve kterém se jednotlivci, skupiny nebo sociální organizace ocitají ponořeni v situacích, kdy jejich úmyslné či neúmyslné jednání generuje určité podstatné vynucené změny chování nebo produkuje fyzické, mentální či emocionální poškození, zranění nebo smrt“ [Maleševič 2017: 15].

Vzhledem k použití slovních obrátů typu neúmyslné jednání či mentální a fyzické poškození je patrné, že se Maleševič přiklání k takzvané „obsáhlé“ (*comprehensive*) variantě vymezení násilí. Obsáhlá varianta se liší od minimalistické⁶ varianty svým rozsahem, jelikož za násilí považuje i škody nad rámec tělesného ublížení a násilí způsobené neúmyslně. Obdobně jako Maleševič i Světová zdravotnická organizace WHO se rovněž přiklání k „obsáhlé“ definici, kdy využívá následovné vymezení: „Násilí je záměrné použití nebo hrozba použití fyzické síly proti sobě samému, jiné osobě nebo skupině či společnosti osob, které působí nebo má vysokou pravděpodobnost způsobit zranění, smrt, psychické poškození, strádání nebo újmu“ [WHO 2002].

Pro účely článku je primárně důležitá autorova charakteristika násilí organizovaného, na které nahlíží jako na historický proces, jehož prostřednictvím si sociální organizace, například státy vynucují dosahování svých cílů [Maleševič 2017: 40]. Za hlavní formy organizovaného násilí Maleševič označuje války, revoluce, terorismus, a genocidy.

⁶ Americký sociolog Randall Collins definici násilí omezující se pouze na fyzické násilí, označuje jako definici minimalistickou (*minimalistic*) [Collins 2008].

Maleševič rozlišuje celkem tři vzájemně se prolínající vrstvy neboli úrovně (*layers*), ve kterých násilí probíhá. Tímto rozlišením překonává dlouhodobě převládající binární dělení násilí na individuální a kolektivní, propagované například Charlesem Tillym [Tilly 2006: 24]. Jednotlivé úrovně násilí popsané Maleševičem vypadají následovně: 1) mikro úroveň mezi jednotlivci nebo malými skupinami jedinců (*interpersonal*); 2) makro úroveň mezi velkými skupinami lidí (*inter-group*); 3) makro úroveň mezi politickými systémy (*inter-policy*) [Maleševič 2013: 274].

Interpersonální úroveň vyžaduje přímý kontakt mezi aktéry násilné konfrontace, tak zvaný „face-to-face“ kontakt. Pouliční bitky, domácí násilí anebo spontánní násilné šarvátky mezi menšími skupinami lidí jsou typickými případy interpersonálního násilí. Na rozdíl od první roviny násilí, další dvě operují na makro úrovni a je pro ně charakteristická určitá absence přímé fyzické interakce mezi aktéry. Sociální akce je zde zprostředkována určitou sociální organizací, bez jejichž existence by násilná akce vyššího rozsahu nebyla téměř uskutečnitelná.

Sociální organizací lze rozumět etablovanou institucí typu státu, církve nebo jiné sociální instituce disponující dostatečným organizačním aparátem k rozpoutání organizovaného násilí. Základní rozdíly mezi meziskupinovou a mezipolitickou úrovní lze vypořádat zejména ve třech bodech: organizační kapacitě, legitimitě a solidaritě. Zatímco násilí na mezipolitické úrovni je podmíněno existencí silné organizační struktury a externí legitimitou sociální organizace, v případě meziskupinové úrovně násilí je častá absence pevné organizační struktury a převládá zde interní legitimita. Rovněž v otázce solidarity na meziskupinové úrovni dominuje přirozená solidarita mezi členy a na mezipolitické úrovni převládá solidarita mechanická neboli vynucená [Maleševič 2017: 16–18].

Pro bližší pochopení je možné znázornit Maleševičovo rozdělení násilí do tří úrovní na Irácko-iránské válce v 80. letech 20. století. Mezipolitická úroveň se odehrála mezi dvěma státy Irákem a Iránem, meziskupinová mezi sunnity a šíity, a interpersonální úroveň byla otázkou boje mezi jednotlivými bojovníky či jednotkami bojovníků přímo v poli.

V další otázce spojené s přirozeností lidských sklonů a genetických predispozic k násilí, se Maleševič jednoznačně vymezuje proti této myšlence. V celé historii vývoje druhu *Homo sapiens* a jeho předchůdců neexistuje žádný důkaz o tom, že by člověk byl od přírody výslovně násilným stvořením [Maleševič 2017: 87]. Tímto argumentem se dostává do opozice vůči evolučním teoretikům typu Stevena Pinkera [Pinker 2012: 37–38], kteří naopak v lidech spatřují určité genetické predispozice k násilí, jakožto součást evoluční strategie.

Podle Maleševiče nejsou lidé geneticky naprogramováni k násilí hned z několika důvodů. Zaprvé, nejsme k násilí vhodně vybaveni po biologické stránce, postrádáme silný a ostrý chrup, jedové žlázy, i naše fyzická síla je oproti jiným predátorům značně limitovaná. Zadruhé, angažování se v násilné akci je pro nás po emocionální stránce velmi obtížné a emocionálně náročné. A konečně za třetí, první pozici v potravním řetězci vděčíme spíše naší dlouhodobé neschopnosti násilí úspěšně vykonávat, nežli naší individuální násilné dominanci nad ostatními živými tvory [Maleševič 2017: 72].

Násilí jako dlouhodobý historický proces

Výchozím bodem pro veškeré historické analýzy násilného jednání by neměly být přirozené predispozice, ale sociální dynamika násilí, píše Maleševič. Pro pochopení sociální

dynamiky násilí je tedy nezbytné zaměřit se na sociální souvislosti, které k násilí vedou. Pokud tedy chceme být schopni vysvětlit původ násilí, a tím zároveň zodpovědět otázku vzniku genocidy, je důležité ubírat svou pozornost nikoliv směrem k evolučním teoriím, ale směrem k historické sociologii [Maleševič 2017: 87–88, 215]

Proč historická sociologie? Hlavním důvodem je skutečnost, že se jedná o vědní obor schopný propojovat současnost s minulostí. Vědní obor vycházející z předpokladu: „že současnosti nelze bez poznání minulosti porozumět“ [Šubrt et al. 2014: 397]. Jinými slovy, k plnému porozumění smrti miliónů na východě Evropy v půlce 20. století nebo vyhubení téměř celých národů v Německé jihozápadní Africe na začátku 20. století, nebudeme schopni dojít, jestliže neporozumíme dění minimálně několik staletí nazpět, před těmito událostmi.

Nejvyšší devizou historické sociologie je pro Maleševiče její zaměření na dlouhodobé sociální procesy. Autorův náhled na násilí jako na dynamický sociální fenomén měnící se v prostoru a čase, kterému lze plně porozumět pouze skrze dlouhodobé historické procesy, vysvětluje aplikaci Braudelova času dlouhého trvání (*longue durée*) ve spojitosti s analýzou organizovaného násilí [Maleševič 2017: 5, 41]. Francouzský historik z proslulé francouzské historické školy *Annales* preferoval historický výzkum orientovat na dlouhodobé historické procesy, nežli ulpívat pouze na konkrétních historických momentech nebo osobnostech. Šubrt [Šubrt in Šubrt et al. 2007: 449] píše: „Braudel nechce líčit historii, která je psaná v pojmech individuálního jednání či velkých osobností, neboť za fasádou těchto individuálních jednání a rozhodnutí je mnohem hlubší a pomalejší rytmus *longue durée*.“ Braudelův čas dlouhého trvání je nástrojem historické sociologie, který umožňuje zkoumat dlouhodobé historické procesy odehrávající se ve společnosti, a tím i vysledovat rozvoj nejrůznějších sociálních jevů, například i genocidy.

Genocidy stejně jako revoluce a války mohou vzniknout a vznikají v konkrétním krátkodobém časovém úseku, ale tento vznik by bez dlouhodobého působení daných historických procesů nebyl vůbec možný. Nezbytnost historické sociologie pro výzkum genocidy zdůrazňuje například britský sociolog Martin Shaw a již zmiňovaná Helen Fein [Shaw 2015: 6; Fein 1979]. Fein dokonce v souvztažnosti se svým průlomovým dílem o genocidě s názvem *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust* explicitně podotýká: „Tato práce je aplikací historické sociologie, nikoli historie konvenční“ [Fein 1979: XVII].

Sociální organizace: hráč číslo jedna na poli organizovaného násilí

„Žádné účinné využití násilí či hrozba jeho užitím nejsou možné, bez existence plně funkční sociální organizace“ [Maleševič 2010: 6]. Nikoliv jedinci nebo skupiny jedinců by měli být považováni za hlavní činitele konfliktů a organizovaného násilí, protože je nemožné rozpoutat akci takového rozsahu bez přítomnosti určité formy sociální organizace [Maleševič 2017: 44–45]. Výše uvedené argumenty lze velmi těžko zpochybňovat. Kolektivní akce rozsahu genocidy ve Rwandě, Velké francouzské revoluce nebo druhé světové války, bez přítomnosti a koordinace konkrétních sociálních organizací nelze ani začít, natož „efektivně“ dokončit. Oborník se specializací na rwandskou genocidu Scott Straus poukazuje na zásadní roli sociálních institucí v souvislosti s ničivým rozsahem genocidy ve Rwandě. Podle Strause to byla právě povaha státních institucí, která spolu

s válkou a kolektivní etnickou kategorizací⁷ zapříčinila smrt statisíců Tutsiů. Rwandský stát v období první poloviny 90. let 20. století disponoval výraznou schopností kontrolovat většinu své populace a celostátně implementovat politiku vrcholných představitelů země [Straus 2008: 2, 8].

Co tedy termín sociální organizace vlastně znamená a z jakého důvodu je rozpoutání masového násilí podmíněno její existencí? Klasická definice prezentuje sociální organizaci jako sociální prostředek zřízený za účelem naplnění nějakého specifického kolektivního cíle [Katz – Kahn 1966: 16]. Maleševič se přiklání k definici britského sociologa Richarda Jenkinse, která z té klasické převážně vychází. Jenkins vymezuje koncept sociální organizace ve zkrácené verzi následovně: „Jedná se o zvláštní druh instituce, kde vždy existují nějací členové, kteří propojují své úsilí ve snaze naplnit explicitně stanovené cíle, na základě nichž se organizace identifikuje“ [Jenkins 2014: 170].

Maleševič popisuje sociální organizaci obdobným způsobem jako Jenkins, zároveň však dodává, že propojení většího počtu lidí okolo dlouhodobého společného projektu nejen podnítilo vznik rozvinutějších forem sociálních organizací, ale v první řadě je hlavní hnací silou těchto uskupení [Maleševič 2017: 92]. Během rwandské genocidy se na vyvražďování Tutsiů značným dílem podílely milice Hutů nazývané *Interahamwe*, a také milice nazvané *Impuzamugambi*. Ve rwandštině *Interahamwe* znamená „Ti, kdo bojují společně“ a *Impuzamugambi* v překladu znamená „Ti, kdo mají společný cíl“ [Uvin 1998: 64].

Podle Maleševiče sociální organizace vytvořily podmínky pro konflikt a také podpořily expanzi násilí mezi lidmi [Maleševič 2017: 50]. V momentě, kdy se lidé rozhodli svoji osobní svobodu vyměnit za bezpečnost a pravidelný příděl jídla, zprostředkované členstvím v určité sociální organizaci, začaly tyto organizace nabývat na síle [Mann 1986: 12–14; Maleševič 2017: 94]. Souběžně jak rostla síla sociálních organizací, rostla i jejich schopnost páchat násilí v širším rozsahu. Násilí a obzvláště násilí organizované, v režii sociálních organizací mělo jednu hlavní úlohu, naplňovat cíle organizace. Cíle neboli projekty za jejichž účelem sociální organizace vznikla, projekty lépe řečeno vize, na jejichž základech byla organizace vybudována. S postupem času a propracovanějším využíváním ideologií se z vizí kolektivních, často stávaly vize úzké skupiny lidí. Rwanda druhé poloviny minulého století byla bezesporu určitou formou vyspělé sociální organizace s cílem zvýšení životní úrovně svých občanů. S postupem času se však do čela Rwandy dostával úzký okruh lidí mající za cíl především své vlastní vize a cíle. Tento okruh lidí okolo tehdejšího prezidenta Habyarimana se nazýval *Akazu*, v překladu „Malý dům“ [Straus 2008: 31]. Součástí *Akazu* byl například i plukovník Théoneste Bagosora označovaný za hlavního architekta rwandské genocidy [Ibid.: 26].

První sofistikovanější formy sociálních organizací lze historicky spojovat se vznikem prvních městských států v Mezopotámii před 5 000 lety, zrod takovéhoto uskupení byl důsledkem neustálého soupeření jednotlivých kmenů a jejich náčelníků žijících mezi Eufratem a Tigridem [Buzan – Little 2000: 161, 170]. Tvoří tedy násilí sociální organizace, nebo sociální organizace násilí?

⁷ Kolektivní etnická kategorizace je sociální proces využíváný v případech kolektivního násilí pro ospravedlnění zabíjení civilních obyvatel. Individuální identita jedince je potlačena a je nahrazena konstrukcí určité kategorie nepřítele. Tento sociální proces sehrál svou roli například u genocidy Tutsiů ve Rwandě, Židů v nacistickém Německu nebo Arménů v Osmanské říši [Straus 2008: 8, 72].

Odpověď poskytne pohled 12 000 let nazpět, do období neolitické revoluce. Do období, kdy dochází k přeměně společnosti lovců a sběračů na společnost usedlé, a to primárně vlivem rozvoje zemědělství [Maleševič 2017: 90]. Izraelský historik Yuval Noah Harari [Harari 2016: 50] odhaduje, že v období neolitické revoluce žilo na světě 5-8 milionů lidí rozdělených do tisíců separátních kmenů, s odlišnými jazyky a kulturou. Rozvoj zemědělství v oblasti dnešního Turecka, Izraele, Palestiny, Iráku, Iránu a Sýrie znamenal nutnost lidí usadit se v blízkosti svých polí, a stabilní produkce potravy zapříčinila dramatický populační růst a sociální stratifikaci populace [Harari 2016: 87-91].

Francis Fukuyama vysvětluje význam rozvoje zemědělství před 12 000 lety obdobně jako Harari a Maleševič. Rozvoj zemědělství zapříčinil transformaci tlup lovců a sběračů na kmenová uskupení, s expanzí zemědělství expandoval i počet lidské populace. Stále narůstající počet lidí znamenal i nové a častější formy interakcí mezi různými lidmi a kmeny, což si vyžadovalo odlišné formy sociální organizace [Fukuyama 2012: 55]. Historická expanze násilí pak následovala expanzi organizačních struktur [Maleševič 2017: 105]. Postupem času se sociální organizace a jejich struktury stávaly stále více propracovanějšími a sofistikovanějšími, a tím rostla i jejich kapacita páchat násilí ve velkém rozsahu.

V konečném shrnutí lze k problematice sociálních organizací konstatovat tři věci. Za prvé, sociální organizace je spojení více lidí za účelem dosažení určitého dlouhodobého cíle. V tomto ohledu je možné konstatovat, že sociální organizace ve své elementární podobě jsou staré jako lidstvo samo. Za druhé, zásadní zlom ve vytváření sofistikovanějších forem sociálních organizací datujeme do období neolitické revoluce, 12 000 let nazpět. Za třetí, schopnost sociální organizace dopouštět se organizovaného násilí, tedy i násilí genocidního přímo koreluje s úrovní její vyspělosti. Vyšší úroveň vyspělosti do jisté míry implikuje vyšší kapacitu k rozpoutání organizovaného násilí.

Teoretický rámec organizovaného násilí: tři historické procesy a genocida

Teoretický rámec výzkumu organizovaného násilí Maleševič soustředí okolo tří dlouhodobých historických makroprocesů. Přesněji na původ, růst a transformaci těchto procesů, a jejich dopad na vývoj organizovaného násilí [Maleševič 2017: 44]. Jedná se, o již prezentované: *kumulovanou byrokratizaci donucení, centrifugální ideologizaci a mechanické rozvíjení mikrosolidarity*. Ústřední myšlenkou jak sám autor [Maleševič 2017: 43] píše, je podívat se na organizované násilí, prismatickým způsobem těchto tří historických procesů. K samotné genocidě Maleševič explicitně uvádí: „Abychom plně porozuměli původu a směru každé genocidní zkušenosti, je nutné rekonstruovat strukturální souvislosti, sociální procesy a praktiky, které vznik genocidy umožňují“ [Maleševič 2017: 211].

V otázce genocidy panují mezi badateli časté rozpory, zda se jedná o fenomén doby moderní nebo se genocidy objevovaly již v období před nástupem modernity. Americký historik Norman Naimark v samém úvodu knihy nesoucí název *Genocide: A World History* konstatuje: „Genocida je součástí lidských dějin od jejich samých počátků“ [Naimark 2017: 1]. Historik Ben Kiernan dlouhodobě spojený s výzkumem genocidy na univerzitě Yale sdílí Naimarkův názor, avšak dodává, že během období renesance a po jejím konci došlo k nejmarkantnější eskalaci genocidního násilí v dějinách lidského pokolení [Kiernan 2007: 52]. Odborník specializující se na vztah mezi holokaustem a modernitou Zygmunt Bauman, má odlišný názor než Naimark s Kiernanem. Podle Baumana byl holokaust

produktem modernity, protože bez rozvinutého byrokratického systému by nebylo možno genocidu 6 milionů židů vůbec realizovat [Bauman: 1991: 18]. Do jaké skupiny se řadí Maleševič?

Nejprve je důležité vymezit co se modernitou rozumí. Pro účely tohoto článku je plně dostačující definice amerického politického filosofa Marschalla Bermana prvně publikovaná v jeho díle *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity* z roku 1982. Berman dělí modernitu do tří fází. První fáze nastala na začátku 16. století a skončila na konci 18. století, druhá fáze započala obdobím velkých revolucí okolo roku 1790 a trvala do nástupu 20. století, třetí fáze se rozběhla s nástupem dvacátého století [Berman 1988: 16–17]. Maleševič [2017: 231] se svou opatrnou argumentací víceméně pokusil pokrýt všechny tři názorové skupiny, když podotýká: „Genocida je moderní fenomén, ale jen proto, že její organizační semínka byla zasetá tisíce let nazpět.“ Ovšem jednoznačný nádech příklonu k „Baumanovo“ pojetí vztahu mezi modernitou a genocidou je cítit v následujících argumentech. V předmoderním období a stejně tak v době rané modernity (první fáze modernity podle Bermana), za prvé nebyla dostatečně rozvinutá organizační kapacita ani masově rozšířené ideologie, které by genocidu umožnily. Za druhé, ústřední pozornost byla věnována teritoriálnímu dobývání, nikoli ideologiím zakládajícím se na vyhlazování skupin lidí na základě jejich etnické příslušnosti. A za třetí, lidé byli celkově považováni za cenné zdroje, primární zdroje pracovní [Maleševič: 2017: 221–223].

Maleševič označuje dobu na přelomu 18. a 19. století (druhá fáze modernity podle Bermana) jako první možné období, kdy mohl svět spatřit genocidu ve své plně podobě [Ibid.: 222]. V celkovém shrnutí Maleševičových úvah o vztahu genocidy a modernity lze říci, že základy byly položeny před nástupem modernity a v její první fázi, objevovat se začala ve fázi druhé, a kulminovala ve fázi třetí.

Závěrem Maleševič [Maleševič: 2017: 248] k organizovanému násilí a genocidě poznamenává, že genocidy jsou sociální fenomény, které mají vlastní příznačnou sociální logiku. Abychom pochopili jak, proč a kdy se genocidy odehrávají je nezbytně nutné přesunout naši pozornost směrem k organizačním, ideologickým a mikrointerakčním mechanismům, které vznik genocidy umožňují. „Zatímco krutost lidí může a nemusí sehrát v genocidě určitou roli, bez organizace, ideologie a mikrosolidarity by žádná genocida neexistovala“ [Maleševič 2017: 248].

Tři historické procesy: od byrokracie, přes ideologie, až k solidaritě

Kumulovaná byrokratizace donucení:

„Jedná se o historický proces s otevřeným koncem, doposud definovaný neustálým zvyšováním organizační kapacity a donucovací (a také ideologické) síly, které byly využívány za účelem podmanění si sociálního prostředí pod vlastní kontrolu“ [Maleševič 2017: 49]. Takto definuje Maleševič kumulovanou byrokratizaci donucení (*cumulative bureaucratization of coercion*), ale co tím ve skutečnosti autor myslel pochopíme nejlépe, až dekompozicí složitého názvu prvního ze tří historických procesů.

Od doby před 12 000 lety, kdy začaly vznikat první sociální organizace typu náčelnických útvarů, prvních říší a městských států, úměrně stoupala tendence těchto uskupení zvyšovat svoji organizační kapacitu a sílu [Maleševič 2017: 47]. Vyšší organizační kapacita

znamenala schopnost spojit a zorganizovat větší počet osob pro dosažení vytyčeného cíle. Zároveň platí, že čím je organizační kapacita sociální organizace vyšší, tím je vyšší i potenciál pro navyšování její organizační síly. Silou neboli mocí sociální organizace se rozumí míra schopnosti organizace prosazovat své cíle. V konečném důsledku synergie exponenciálního populačního růstu a narůstající potřeby lidí patřit do určitých forem sociálních organizací zapříčinila kumulativní růst organizační kapacity a síly jednotlivých sociálních organizací. Z tohoto důvodu Maleševič označuje proces jako *kumulovanou* byrokratizaci nátlaku, která je nejvíce patrná v horizontu posledních třech staletí [Maleševič 2017: 50].

Druhým pojmem charakterizujícím první prezentovaný historický proces je termín byrokratizace – kumulovaná *byrokratizace* nátlaku. Maleševič po vzoru Maxe Webera označuje byrokratický model sociální organizace za nejvíce efektivní ve vztahu k jejímu úspěšnému fungování, a rovněž staví byrokracii na pozici hlavního původce růstu síly a moci sociálních organizací [Maleševič 2017: 47]. Samotný Max Weber vidí byrokracii jako nejdokonalejší mocenský prostředek, jehož přednosti spočívají především v technických atributech a trvalosti byrokratického aparátu [Weber 1997: 77–83]. Weber byrokracii popisuje jako specifický typ sociální autority formující se racionálně, koncept moci postavený na specifických principech [Weber 1997: 64–67].

Maleševič dává do přímé úměry rozmach sociálních organizací založených na byrokratickém modelu vládnutí s rozvojem organizovaného násilí, což datuje do období 18. století [Maleševič 2017: 48]. Klíčovým komponentem k dosažení byrokratické racionality je disciplína, která odděluje úspěšně fungující sociální organizace od jejich méně úspěšných předchůdců [Maleševič 2010: 6; Maleševič: 2017: 48]. Max Weber [Weber 1997: 164] označil byrokracii za nejracionalnější dítě disciplíny, a k disciplíně samotné uvedl následující: „Disciplína chce lidi vycepovat k navcivené a zmechanizované rutině“ [Weber 1997: 164]. Podle Maleševiče, však lidé nejsou od přírody disciplinováni, a tudíž nezbyvá sociálním organizacím nic jiného než spoléhat na donucovací mechanismy, aby si disciplínu u svých členů vynutily. Prostředkem sociálních organizací k vynucení si disciplíny, poslušnosti a také přijetí určitého stupně externí kontroly je takzvaná hrozba donucením. A v neposlední řadě také soubor sankcí [Maleševič 2017: 48].

Na jednotlivé složky procesu lze nahlížet následovně: kumulace zprostředkovává organizaci kapacitu, byrokratizace efektivitu, ale až třetí komponent – donucení, udržuje celý proces v pohybu.

Propojení byrokracie a genocidy je patrné na případu holokaustu, podrobněji se tímto propojením zabývá například Hannah Arendt nebo Zygmunt Bauman [Arendt 1964; Bauman 1991]. Naprosto odlišně může působit situace během genocidy ve Rwandě, genocidní násilí se zde může na první pohled jevit jako spontánní a neorganizované, bez významné role byrokratického aparátu. Současné poznatky však nasvědčují opak [Straus 2008: 20, 98, 203].

Centrifugální ideologizace

Byrokracie na jedné straně racionalizuje sociální vztahy, což přináší žádoucí následek v podobě vyšší efektivity sociální organizace. Navzdory tomu na straně druhé, proces racionalizace sociálních vztahů způsobuje ochlazování tradičních forem sociálních vztahů. Chladné uniformní byrokratické prostředí se tak staví do opozice proti základní lidské

potřebě silného emocionálního závazku. V důsledku toho, byrokraticky orientovaná sociální organizace založená výhradně na systému pozitivních a negativních sankcí, v dlouhodobém horizontu pomalu ztrácí svoji schopnost naplňovat dlouhodobě stanovené cíle. Řešení přichází v podobě mechanismu, který dokáže naplnit emocionální požadavky členů organizace, a současně motivuje tyto členy k plnění dlouhodobých cílů příslušné sociální organizace. K dlouhodobému efektivnímu fungování organizace je nezbytné takzvané „sociální lepidlo“ (*social glue*), tím sociálním lepidlem je specifická ideologie [Maleševič 2017: 52–53].

Masová implementace byrokratického aparátu výrazným způsobem začala regulovat osobní i veřejný život tehdejší populace. Chaos způsobený vstupem společnosti do modernity a Weberova uzavírající se železná klec racionality ještě více umocnila touhu lidí po Maleševičem popisovaném emocionálním závazku. Spíše než po emocionálním závazku, lidé toužili po stabilitě, pochopení a nasměrování. Skupina vědců soustředící se okolo sociálního psychologa Johna Josta podporuje výše uvedené tvrzení, když píše: „Jak jsme již naznačili, lidé přijímají ideologické systémy víry, alespoň z části kvůli tomu, aby jim pomohly pochopit, předvídat, a možná i racionalizovat aktuální sociální uspořádání (nebo alternativy k těmto uspořádáním)“ [Jost – Kay – Thorisdottir 2009: 8].

Co je tedy ideologie, a proč Maleševič celý proces označil termínem centrifugální ideologizace? V záležitosti vymezení termínu ideologie je situace při nejmenším obdobně komplikovaná jako v případě konceptualizace genocidy, alespoň z pohledu sociálních věd. Ideologie je považovaná za jeden z nejvíce prchavých konstruktů v oblasti sociálních věd, a to především proto, že pro badatele je nesmírně náročné shodnout se na obsahově ucelené definici termínu [Jost – Kay – Thorisdottir 2009: 4]. Sociální psycholog Erwin Staub popisuje ideologii jako vizi o ideálním sociálním uspořádání nebo vizi o lepší společnosti, mající obvykle destruktivní charakter. Destruktivní proto, že musí být vytvořen a následně eliminován konkrétní nepřítel, aby vize o lepší společnosti či světě mohla být naplněna [Staub 2003: 17, 55]

Pro účely článku je opět pochopitelně zásadní Maleševičovo vymezení, definující ideologii následovně: „Ideologie je zde chápána v širším měřítku jako univerzální sociální proces, jehož prostřednictvím individuální i kolektivní aktéři vyjadřují svá přesvědčení, hodnoty, ideje, ale také jednají“ [Maleševič 2010: 130]. Označení centrifugální má podle Maleševiče dva hlavní důvody. Za prvé, celý proces operuje ze středu sociální organizace směrem ven k lidem. Roztáčí se jako pomyslné kolo a šíří ideologii do svého okolí. Za druhé, jedná se o vysoce kompetitivní proces, ve kterém se jednotlivé organizace snaží rozptýlit své vize ke svým posluchačům. Politické strany, církve, sociální hnutí a obchodní společnosti se snaží prosadit svou vizi, a zároveň usilují o delegitimizaci vize protistrany. V tomto ohledu se sociální organizace ve stejném okamžiku ocitá v očích jedněch na pomyslném hodnotovém vrcholu, a v očích druhých na samém dně [Maleševič 2017: 54, 55].

Samotný historický makroproces je definován následovně: „Centrifugální ideologizace je historický fenomén, organizačně generovaný makro-proces, charakterizovaný stále vzrůstajícím dopadem konkrétních ideologických principů na každodenní život běžné populace“ [Ibid.: 54].

Centrifugální ideologizace se připojuje ke kumulované byrokratizaci nátlaku na konci 18. století. V období osvěcenství a romantismu, kdy se dramaticky mění společenské uspořádání a vznikají nové pohledy na svět. Ideály humanity, rovnosti a svobody nahradily do

té doby skálopevná pravidla vštěpovaná lidem prostřednictvím vládců a dalších tradičních autorit. Nárůst gramotnosti, vyšší dostupnost knih, urbanizace, vojenské odvody a modernizace vzdělávacího systému zprostředkovaly obyčejným občanům vstup do politického života. Všechny výše uvedené aspekty znamenaly hlubší průnik ideologií do života běžných lidí. Určité formy ideologií a protoideologií⁸ se jistě objevovaly i v předmoderní společnosti, nicméně podstatného významu ideologie začínají nabývat až s příchodem modernity v 18. století. Nejúspěšnější moderní ideologie pak dokázaly oslovit svým příběhem masovou veřejnost, zaujmout v osobním i veřejném životě lidí výsadní postavení, a především diktovat běh sociálního života celé společnosti. Dominantním narativem doby moderní ve smyslu ideologií je nacionalismus, ve svých nejružnějších podobách [Maleševič 2006: 83–84; Maleševič 2017: 53–54].

Jaké je spojení ideologie a organizovaného násilí, potažmo genocidy? Násilí vždy potřebuje své nástroje napsala Hanna Arendtová v knize *O násilí* [Arendtová 2011: 7]. Sociální psychologové Zimbardo a Milgram se shodují, že pokud chceme donutit dobré lidi páchat zlo, je třeba lidem nabídnout takovou ideologii, která poskytne ospravedlnění jakýmkoli prostředkům využitým pro dosažení zdánlivě žádoucího a významného cíle [Zimbardo 2005: 44].

Maleševič ideologii označuje jako mechanismus odůvodňující užití násilí, vychází zde z předpokladu prezentovaného v první části článku, kdy striktně odmítá přirozenou úlohu násilí v lidské společnosti. Osvětský ideál rovnosti lidí paradoxně umožnil snadněji rozpoutávat násilí na makro úrovni, a obzvláště v jeho nejstrašlivější podobě – genocidě. V moderní době je pak organizované násilí využíváno v souladu se vznešenou vizí vytvoření nového lepšího světa. Skupiny lidí a jedinci, kteří se s vizí lepšího světa neztotožňují nebo ztotožnit nemohou jsou označeni za nepřátele, jsou dehumanizováni, a v případě genocidního násilí i vraždění [Maleševič 2017: 55–57, 239].

Sociálnímu procesu dehumanizace se podrobně věnuje již zmiňovaný sociální psycholog Philip Zimbardo. „Jedna z nejhorších věcí, kterou můžeme svým bližním udělat, je připravit je o jejich lidskost, učinit je bezcennými skrze psychologický proces dehumanizace. K tomu dochází, když se má za to, že ‚ti druzí‘ nemají stejné pocity, myšlenky, hodnoty a cíle života, které máme my“ [Zimbardo 2007: 222].

Vztah dehumanizace a genocidy Maleševič opět spojuje s modernitou. Zabíjení lidí kvůli jejich odlišnosti, není přirozené, vyvinulo se spolu s ideály osvícenství a modernity. Za prvé, pokud osvícenství znamenalo rovnost všech lidských bytostí, hromadné vraždění vybraných skupin lidí mohlo nastat pouze v případech, že jim bylo odepřeno členství v lidské rase. Za druhé, s příchodem osvětských myšlenek sice rapidně vzrostla hodnota lidského života, ale zároveň i markantně narostla potřeba eliminovat všechny nepřátele a hrozby nového světonázoru. Eliminovat za jakoukoliv cenu, i za cenu rozpoutání genocidy [Maleševič 2017: 240].

Pro Maleševiče jsou ideologie a celý historický proces *centrifugální ideologizace* primárně spojeny se snahou sociálních organizací posílit soudržnost mezi svými členy a odůvodnit nutnost dosahování předem stanovených cílů. Cílů, kterých v historii lidstva bylo

⁸ Pozn.: Protoideologie jsou přímí předchůdci konkrétní ideologie, které ovlivnily a vytvořily její základ. Například protoideologií italského fašismu byla politika italského nacionalisty Gabriela D'Annunzia [Spackman 1996: 77–79].

velmi často dosahováno násilnými prostředky. Cílů pod jejichž záštitou byly rozpoutávány genocidy na všech obydlených kontinentech naší planety. Proces *centrifugální ideologizace* přispěl k vytvoření takových sociálních podmínek, které by osamocený proces *kumulativní byrokratizace donucení* vytvořit nedokázal. Podmínek pro maximální rozvoj organizovaného násilí.

Mechanické rozvíjení mikrosolidarity

Na rozdíl od dvou předešlých historických procesů, poslední historický proces neoperuje na makro úrovni. Lidé totiž nejsou automaticky predisponováni k životu ve velkých sociálních organizacích, mohou v nich dlouhodobě a efektivně fungovat pouze za předpokladu, že jsou naplněna vrchní patra jejich pyramidy lidských potřeb⁹ [Maleševič 2017: 59].

Sociální organizace disponující efektivním byrokratickým aparátem i poutavou ideologií, stále nemůže pomýšlet na dlouhodobý úspěch, pokud nedokáže efektivně redistribuovat svoji vizi mezi malé skupiny svých příznivců. Přesněji vzbudit ve svých přívržencích pocit intenzivní sounáležitosti s organizací a jejími strukturami. Cílem sociální organizace je ve svých členech vyvolat stejný emoční závazek jako mají ke svým nejbližším přátelům a rodinám [Maleševič 2017: 64]. Skrze systém hodnot, symbolů a tradic je členům organizace soustavně připomínáno jejich společné dědictví, kulturní spřízněnost, a také povznájející pocit sounáležitosti a kolektivní identity [Maleševič 2019: 36].

Nutnost vyvolat emocionální závazek jedince směrem k sociální organizaci jejíž je členem, je zvláště nezbytné u organizací specializujících se na násilí. Armád, policií, či teroristických a paramilitaristických skupin. Maleševič vychází z předpokladu, že lidé jsou od přírody nekonfliktní bytosti, zdůrazňuje nepostradatelnost emocionálního závazku ve vztahu k ochotě lidí dopouštět se násilí. V přímé násilné konfrontaci člověk potřebuje cítit nejen organizační a ideologickou podporu svého jednání, ale také je vyžadována přítomnost dvou specifických pocitů. Za prvé, emocionální sounáležitosti a loajality se svoji sociální skupinou, například jednotkou. Za druhé, pocit etické odpovědnosti, jinými slovy nezbytnosti násilí se dopustit v zájmu vyššího cíle, například ochrany své rodiny [Maleševič 2017: 65, 243].

Sociální psycholog James Waller specializující se na výzkum holokaustu a genocidy, výše zmiňované dva pocity označuje termíny *přízpůsobení se tlaku skupiny* (*conformity to peer pressure*) a *morální odůvodnění* (*moral justification*). Sociální proces Wallerem nazvaný *přízpůsobení se tlaku skupiny* napomáhá vyvolat a následně udržet participaci pachatelů na mimořádně násilném činu. Celý proces se zakládá na skutečnosti, že každý, kdo je se skupinou spolubojovníků spjatý úzkými vztahy vzájemné náklonosti a závislosti, jen velmi těžko dokáže otevřeně odmítnout a přerušit účast na tom, co skupina dělá. I když se skupina dopouští mimořádného násilí, dokonce i genocidního. *Morální odůvodnění* v kontextu násilí spočívá v ochotě zabít příslušníky jiných skupin lidí v případě, že je to považováno za nezbytné pro bezpečnost a ochranu příslušníků skupiny vlastní [Waller 2002: 186, 220].

⁹ S mikrosolidaritou a lidskou nutností naplňování určitých potřeb souvisí třetí a čtvrté patro Maslowovy pyramidy: potřeba sounáležitosti, touha někam patřit a potřeba uznání od ostatních [Maslow 1970: 43–46].

Proslulý Millgramem popisovaný faktor poslušnosti k autoritě ve vztahu k navyšování potenciálu jedince dopouštět se násilí, zmiňuje i Maleševič. Avšak odmítá identifikovat poslušnost k autoritě jako výhradní motivaci lidí k násilí a genocidě. Raději hovoří o souběhu více faktorů, výslovně píše o tak zvané *solidaritě mezi vrahy* (*the solidarity of killers*). Sdílená násilná zkušenost typu masového vraždění nebo genocidy, a stejně tak dlouhodobě se opakující vystavování nebezpečným situacím, výrazně posiluje pouto mezi pachateli těchto skutků. Mikrosolidarita mezi pachateli například genocidy velmi často nabírá takových rozměrů, že takzvaní „genocidaires“ (pachatelé genocidy) staví svoji mikro skupinu do centra osobních morálních hodnot. V souvislosti s přesvědčením o morální oprávněnosti svého konání považují masové zabíjení dokonce za morálně opodstatněné [Maleševič 2017: 244].

Úspěch sociální organizace tedy nezáleží výhradně na funkčním byrokratickém aparátu a silném ideologickém narativu, neméně důležitá je i její způsobilost vytvořit vnitřní prostředí umožňující vznik žádoucích emocionálních vazeb na mikroúrovni [Maleševič 2017: 62–63].

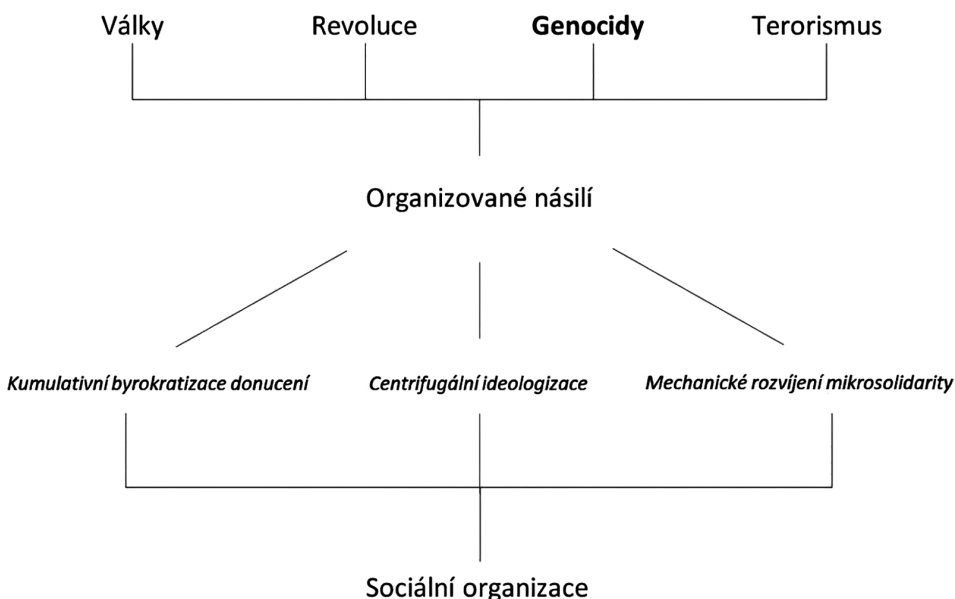
V Maleševičově pojetí je možné *Mechanické rozvíjení mikrosolidarity* popsat jako historický proces, ve kterém se sociální organizace snaží uzpůsobovat své vnitřní prostředí takovým způsobem, aby docházelo k podpoře vzniku žádoucích emocionálních vazeb mezi členy vybraných skupin organizace. Intenzivní emocionální závazek směrem k osobám náležícím do stejné sociální organizace, současně evokuje i emocionální závazek vůči organizaci samotné. Pro Maleševiče je *mechanické rozvíjení mikrosolidarity* dlouhodobým historickým proces z níže uvedených důvodů.

Před nástupem neolitické revoluce byli naši předkové organizováni ve společenském uspořádání nazývaném lovci a sběrači. Ernest Gellner tento typ sociálního uspořádání popsal jako společnosti o malém počtu členů s nízkou dělbou práce, pro které byla charakteristická neschopnost či nezáměr akumulovat jakékoliv bohatství a nadbytek [Gellner 1988: 16]. Uvnitř těchto malých uskupení, podle britského antropologa Robina Dunbara maximálně dosahujících počtu 150 jedinců, byla nadmíru důležitá emocionální provázanost mezi jednotlivými členy [Dunbar 2010: 24]. Maleševič zdůrazňuje význam emocionální provázanosti mezi jednotlivými členy tlupy lovců a sběračů z jednoho prostého důvodu. Jelikož kompozice jednotlivých tlup byla silně flexibilní, velmi často docházelo ke změně složení jednotlivých uskupení, lidé museli být schopni rozeznat, komu věřit a komu nikoliv. Otázka důvěry byla obvykle i otázkou života a smrti. Emocionální provázanost přímo korelovala s důvěrou směrem k ostatním členům tlupy, a v konečném důsledku i se šancí na přežití jedince. Dlouhodobý vývoj emocionální provázanosti mezi příslušníky malých skupin má za následek do dnes přetrvávající pocit bezpečí a jistoty, spojovaný se členstvím v těchto uskupeních. Dalším produktem dlouhodobého vývoje emocionální provázanosti je intenzivní pocit sounáležitosti se skupinou nazývaný mikrosolidarita [Maleševič 2017: 60–61].

Diagram: od sociální organizace ke genocidě

Grafické znázornění Maleševičovy koncepce organizovaného násilí je ilustrováno níže, celý mechanismus je možné interpretovat následovně. Sociální organizace vznikající od doby neolitické revoluce před 12 000 lety vytvořily prostředí, ve kterém postupem času

mimo jiné začaly probíhat tři dlouhodobé historické procesy. *Kumulativní byrokratizace nátlaku*, *centrifugální ideologizace* a *mechanické rozvíjení mikrosolidarity* začínají nabývat zásadního významu s příchodem modernity, obzvláště v období po velkých revolucích v Severní Americe a Francii, na konci 18. století. Synergické působení těchto tří historických procesů pak sehrálo ústřední roli ve vytvoření podmínek pro rozpoutání organizovaného násilí. Samotná genocida je pak jedním ze čtyř hlavních druhů organizovaného násilí, a podle Maleševiče tím nejextrémnějším.



Závěr

Maleševič skrze svou originální teorii o nárůstu organizovaného násilí ve společnosti nepřímo formuloval i teorii vzniku genocidy. Při nejmenším, alespoň o vzniku podmínek umožňujících genocidní násilí. Pohledem historického sociologa determinoval tři dlouhodobé historické procesy mající zásadní vliv na rozpoutání organizovaného násilí, a tedy i genocidy. Explicitně se jedná o kumulovanou byrokratizaci nátlaku, centrifugální ideologizaci a mechanické rozvíjení mikrosolidarity. Maleševič své bádání začíná v období neolitické revoluce před 12 000 lety, v době, kdy začaly vznikat první formy sociálních organizací. Právě uvnitř nejrůznějších forem společenských uskupení začíná bujet triáda Maleševičem vyzdvihovaných historických procesů. Maleševičův odmítavý postoj k evolučním teoriím o predispozicích člověka k násilí obecně vytváří nutnost využití dlouhodobé sociální dynamiky organizovaného násilí jako hlavního analytického kamene pro výzkum genocidy. Využitím Braudelova času dlouhého trvání Maleševič optimálním způsobem pokrývá potřeby dlouhodobé historické analýzy organizovaného násilí. Nikoliv, že pouze pokrývá potřeby historického bádání o původu sociálního jevu,

ale zároveň dokáže identifikovat i jeho transformaci v průběhu staletí i tisíciletí. V tomto případě jedné z hlavních a nejextrémnějších forem organizovaného násilí, genocidy. Neméně významná je tříúrovňová stratifikace násilí a pro Maleševiče typický příklon ke komplexní neboli „obsáhlé“ definici násilí, obojí má podstatný význam pro následný výzkum genocidy. Maleševič zdůrazňuje, že obzvláště mezipolitická úroveň násilí je pro výzkum vzniku genocidy zásadní. Obdobný názor má například i Leo Kuper, který poukazuje na nutnost analyzovat roli státu a jeho institucí v souvislosti s rozpoutáním genocidy [Kuper 1990: 684]. Podle německého sociologa Wolfganga Knöbla dokonce bez důkladného studia vývoje a chování vybraných státních institucí v konkrétních časových úsecích, nelze plně objasnit otázku, jak genocida vzniká [Knöbl 2017]. Ve věci vymezení násilí je komplexní definice termínu zcela na místě. Druhý článek *Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia* totiž nehovoří pouze a výhradně o fyzických újmách na zdraví a životech¹⁰.

Kumulovaná byrokratizace nátlaku, centrifugální ideologizace a mechanické rozvíjení mikrosolidarity tvoří základní teoretický rámec pro výzkum genocidy a její sociální dynamiky z pohledu historické sociologie. Interdisciplinární přesah zavádí čtenáře kromě synergického spojení historie a sociologie do podoby historické sociologie, také do oblastí antropologie, sociální psychologie nebo mezinárodního práva. Identifikace a deskripce triády historických procesů zodpovědných za vytvoření podmínek pro vzplanutí genocidy a ostatních forem organizovaného násilí, byla vyvrcholením dlouhodobě Maleševičovy práce. Postavení všech tří procesů v souvislosti s genocidou shrnuje tato studie, a rovněž názorně ilustruje na diagramu speciálně vytvořeném pro účely studie. Náhled Maleševiče na vztah kumulované byrokratizace nátlaku, centrifugální ideologizace a mechanického rozvíjení mikrosolidarity se odráží v jeho přesvědčení, že bez synergického působení těchto tří historických procesů by vznik moderních genocid typu Holokaustu nebo Rwandy nebyl vůbec možný.

Závěrem lze konstatovat, že Maleševič přestože jeho specializací není výhradně výzkum genocidy, dokázal poskytnout relevantní teorii o podmínkách jejího vzniku. Z pozice historické sociologie dokázal zodpovědět otázku vývoje schopnosti lidí dopouštět se genocid, a tím ukotvil pevný opěrný bod pro následný výzkum vzniku tohoto fenoménu. K plnému zodpovězení otázky vzniku genocidy bude zapotřebí navázat tam, kde Maleševič svůj výzkum skončil. Přesunout se od dlouhodobého historického vývoje do centra události jednotlivých genocidních skutečností a pokusit se porozumět dobové sociální dynamice v konkrétní geografické oblasti. Práce Barbary Harff nebo Jamese Wallera zabývající se rizikovými faktory vzniku genocidy [Harff 2003; Waller 2016], mohou být v tomto ohledu odpovědí. Práce Gregoryho Stantona s názvem *The Ten Stages of Genocide*, popisující jednotlivá stádia vzniku genocidy, lze považovat za další relevantní zdroj pro navazující výzkum [Stanton 2013].

¹⁰ a) usmrcení příslušníků takové skupiny;

b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny;

c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení;

d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí;

e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.

V zájmu ověření Maleševičovy teorie a určité implementace jeho myšlenek do reálných genocidních zkušeností, je velmi žádoucí podrobit teorii ostrému testu na úrovni instrumentální nebo komparativní případové studie. Avšak je neoddiskutovatelným faktem, že Maleševič předložil argumenty a myšlenky zasazující další střípek do komplikované mozaiky genocidního násilí.

Literatura a zdroje

- Arendt, Hannah [1964]. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press.
- Arendt, Hannah [2011]. *O násilí*. Praha: Oikoymenh.
- Barnett, Michael [2003]. *Eyewitness to a Genocide: The United Nations and Rwanda*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- Bauman, Zygmunt [1991]. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge – Maldon: Polity Press.
- Berman, Marshall [1988]. *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. New York – London: Penguin Books.
- Buzan, Barry – Little, Richard [2000]. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Collins, Randall [2008]. *Violence: A Micro-Sociological Theory*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Des Forges, A. [1999]. *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*. New York – Paris: Human Right Watch.
- Dunbar, Robin [2010]. *How Many Friends Does One Person Need?: Dunbar's Number and Other Evolutionary Quirks*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fein, Helen [1979]. *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust*. New York – London: The Free Press, Collier Macmillan.
- Fein, Helen [1990]. *Genocide: A Sociological Perspective*. London: Sage Publications.
- Freeman, Michael [1995]. Genocide, Civilization and Modernity. *The British Journal of Sociology* 46 (2): 207–223.
- Fukuyama, Francis [2012]. *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. London: Profile Books.
- Guichaoua, André [2015]. *From War to Genocide: Criminal Politics in Rwanda, 1990–1994*. Madison – London: University of Wisconsin Press.
- Harari, Y. Noah [2016]. *Sapiens: A Brief History of Humankind*. London: Vintage.
- Harff, Barbara [2003]. No Lessons Learned from the Holocaust? Assessing Risks of Genocide and Political Mass Murder since 1955. *American Political Science Review* 97 (1): 57–73.
- Jenkins, Richard [2014]. *Social Identity*. London: Routledge.
- Jones, Adam [2017]. *Genocide: A Comparative Introduction*. London – New York: Routledge.
- Jost, T. John – Kay, C. Aaron – Thorisdottir, Hulde [2009]. *Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification: Series in Political Psychology*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Katz, Daniel – Kahn, L. Robert [1966]. *The Social Psychology of Organizations*. New York: Wiley.
- Kiernan, Ben [2007]. *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*. New Haven – London: Yale University Press.
- Knöbl, Wolfgang [2017]. „How (not) to Explain Violence – Reflection on Recent Developments within the Social Sciences.“ Příspěvek přednesený v rámci IWM monthly lecture. Vídeň, 20. 2. 2017. Dostupné z: <http://www.iwm.at/events/event/how-not-to-explain-violence> [cit. 2023-03-17].
- Kuper, Leo [1990]. Review of The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence, by E. Staub. *Contemporary Sociology* 19 (5): 683–684.
- Maleševič, Siniša [2006]. *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Maleševič, Siniša [2010]. *The Sociology of War and Violence*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.

- Maleševič, Siniša [2013]. Forms of Brutality: Towards a Historical Sociology of Violence. *European Journal of Social Theory* 16 (3): 273–291.
- Maleševič, Siniša [2017]. *The Rise of Organised Brutality: A Historical Sociology of Violence*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Maleševič, Siniša [2019]. *Grounded Nationalism: A Sociological Analysis*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Mann, Michael [1986]. *The Sources of Social Power I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maslow, H. Abraham [1970]. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
- Naimark, M. Norman [2017]. *Genocide: A World History*. New York: Oxford University Press.
- OSN. Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia. Dostupné z: <https://www.osn.cz/umluva-genocida> [cit. 2023-02-01].
- OSN. Úřad pro drogy a kriminalitu, globální studie o vraždách z roku 2019. Dostupné z: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/global-study-on-homicide.html> [cit. 2023-01-03].
- OSN. Odbor ekonomických a sociálních věcí: Populační dynamika. World Population Prospect: 2017 Revision. Dostupné z: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2017_world_population_prospects-2017_revision_databooklet.pdf [cit. 2023-01-03].
- Pinker, Steven [2012]. *The Better Angels of our Nature: Why Violence has Declined*. New York – Toronto – London: Penguin Books.
- Routley, Nick [2021]. *This is How Much of the Earth's Surface Humans Have Modified*. World Economic Forum. Dostupné z: <https://www.weforum.org/agenda/2021/10/human-impact-earth-plan-et-change-development> [cit. 2023-01-03].
- Schabas, A. William [2000]. *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. New York – Cambridge – Port Melbourne: Cambridge University Press.
- Shaw, Martin [2015]. *What is Genocide?* Cambridge – Maldon: Polity Press.
- Spackman, Barbara [1996]. *Fascist Virilities: Rhetoric, Ideology and Social Fantasy in Italy*. London – Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Stanton, H. Gregory [2013]. *The Ten Stages of Genocide*. *Genocide Watch*. Dostupné z: <https://www.genocidewatch.com/tenstages> [cit. 2023-02-08].
- Staub, Ervin [2003]. *The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults, and Groups Help and Harm Others*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Straus, Scott [2008]. *The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda*. Ithaca – London: Cornell University Press.
- Šubrt, Jiří [2007]. Časoprostorová dimenze analýzy sociálních procesů. In: Šubrt, J. (ed.). *Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 439–454.
- Šubrt, Jiří [2014]. Historická sociologie. In: Šubrt, J. (ed.). *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace)*. Praha: Karolinum, s. 383–401.
- Tilly, Charles [2006]. *Politika kolektivního násilí*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Uvin, Peter [1998]. *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. West Hartford: Kumarian Press.
- Waller, James [2002]. *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Waller, James [2016]. *Confronting Evil: Engaging Our Responsibility to Prevent Genocide*. New York: Oxford University Press.
- Weber, Max [1997]. *Autorita, etika a společnost: Pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.
- WHO [2002]. *Violence prevention alliance. Definition and Typology of Violence*. Dostupné z: <https://www.who.int/groups/violence-prevention-alliance/approach> [cit. 2023-01-03].
- Zimbardo, G. Philip [2005]. *Moc a Zlo: Sociálně psychologický pohled na svět*. Břeclav: Moraviapress.
- Zimbardo, G. Philip [2007]. *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York: Random House.

*Karel Bauer (*1986) absolvoval magisterské studium na Pracovišti historické sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. V současnosti na stejném pracovišti pracuje na svém doktorátu zaměřeném na problematiku vzniku genocidy. V rámci své pedagogické činnosti na FHS UK vede mimo jiné vlastní kurz věnující se genocidnímu násilí s názvem The Time of Genocide. Odborně se mimo jiné zabývá problematikou kolektivního násilí, a to především již zmiňované genocidy.*